

მანია ბარამიძე

*ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ასოციირებული პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი*

იოანე სინელის „კლემექსის“ ქართული თარგმანები

2024 წელს სამეცნიერო საზოგადოებამ მიიღო მონოგრაფია - „იოანე სინელის „კლემექსის“ ქართული თარგმანები“ (გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი). ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფესორმა მერი ცინცაძემ.

მერი ცინცაძემ „კლემექსის“ ქართულ თარგმანებზე მუშაობა ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო. ერთი ნაწილი - „კლემექსის“ ეფთვიმე ათონელის თარგმანი და მისი ენა - საღისერტაციო ნაშრომი (აკად. ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით), რომლის დასრულების შემდეგ გააგრძელა პეტრე გელათელის რედაქციის ტექსტსა და გამოკვლევაზე მუშაობა. მიზნობა გამო, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში შეფერხდა და უკვე ოცდამეერთე საუკუნის დამდეგს მიუბრუნდა დაწყებულ საქმეს. იგი ნაშრომის სრულყოფაზე მუშაობდა გარდაცვალებამდე.

„კლემექსი“ ანუ „სათნობათა კიბე“ შუა საუკუნეების პოპულარული მორალური სახელმძღვანელოა, რომელშიც თავმოყრილია ძირითადი ქრისტიანული ეთიკური პრინციპები. ტექსტი შედგება 30 თავისგან, რომელიც სიმბოლურად განასახიერებს ქრისტეს ცხოვრების წლებს ნათლისღებამდე. „კლემექსი“ ასკეტიკური ხასიათის

ძეგლია, რომელშიც ლაპარაკია სათნოებათა შესახებ და მოცემულია პრაქტიკული სახელმძღვანელო მითითებები სამონაზვნო ცხოვრებისათვის.

„კლემაქს“ დამატების სახით ახლავს შედარებით პატარა თხზულება „მწყემსისა და წინამძღურისა მიმართ“ (Pro; to; n poimevna), რომელშიც ავტორი გვიხატავს იდეალურ წინამძღვარს, რომელიც უნდა იყოს მასწავლებელი და მისაბაძი სხვებისათვის.

იოანე სინელის ორივე ამ თხზულებას ერთვის სქოლიო-კომენტარები, თარგმანებები, რომლებშიც ტექსტის ესა თუ ის ადგილია განმარტებული.

„კლემაქსი“ იოანე სინელს დაუნერია რაითის მონასტრის წინამძღვრის - იოანე რაითელის თხოვნით. „კლემაქსის“ ტექსტს უძღვის იოანე რაითელის წერილი სინელისადმი. თავის წერილში იოანე რაითელი სთხოვს სინელს, დაწეროს წიგნი სამონაზვნო ცხოვრების შესახებ, აღწეროს ყველაფერი, „რაჲ-იგი შეჰკავს მონაზონთა ცხოვრებასა“. იოანე სინელს დიდი თავმდაბლობა გამოუჩენია. საპასუხო წერილში იგი ამბობს: „ჩუენ მონაფეთა საზომსა ვართ და არა მოძღუართასა“, მაგრამ მაინც მიუყვია ხელი თხზულების დაწერისათვის, როგორც „მორჩილსა ერთგულსა და მონასა გლახაკსა“.

„კლემაქსი“ წარმოადგენს კარგად დაწერილ თხზულებას, რომელშიც შესანიშნავი სენტენცია-აფორიზმები და მხატვრული შედარებებია. იგი გადაიქცა საინტერესო წიგნად, ბერ-მონაზვნების სულიერ საზრდოდ.

„სათნოებათა კიბე“ თარგმნილია ქრისტიანული მწერლობის მქონე თითქმის ყველა ენაზე: ლათინურ, სირიულ, არაბულ,

ეთიოპურ, ქართულ, სომხურ, სლავურ. ბერძნული ხელნაწერების მიხედვით ირკვევა, რომ ბიზანტიაში ყველაზე მეტად „კლემაქსი“ გავრცელებული იყო XI საუკუნეში. XII-XIII საუკუნეებში ამ ძეგლის მიმართ ინტერესი შედარებით შესუსტდა, ხოლო XIV საუკუნიდან ისიხასტური კამათის დროს ისევ გაიზარდა. სლავურ ხელნაწერებზე დაკვირვების შემთხვევაშიც ასეთივე სურათი გვაქვს: XI საუკუნეში ძალზე გავრცელებულია პირველი სლავური თარგმანები (ბულგარეთში შესრულებული X-XI საუკუნეებში). ახალი სლავური თარგმანი (უფრო ზუსტი) შესრულდა სერბეთში XIV საუკუნეში. XIV-XV საუკუნეებში კიდევ უფრო გაიზარდა ინტერესი „კლემაქსისადმი“ რუსეთში. XV საუკუნიდან ეს ინტერესი ისევ ეცემა.

„კლემაქსმა“, როგორც მნიშვნელოვანმა თხზულებამ, ქართველი მოღვაწეების ყურადღებაც დაიმსახურა. იგი 983 წელს უკვე თარგმნილი ყოფილა ქართულად.

„კლემაქსი“ ქართულში ექვსი რედაქციითაა ცნობილი. დღესდღეობით არსებობს ამ ძეგლის ორი პროზაული რედაქცია - ეფთვიმე ათონელის და პეტრე გელათელის (ივ. ლოლაშვილის აზრით, მეორე პროზაული რედაქციის მთარგმნელია არა პეტრე გელათელი, არამედ იოანე პეტრიწი, პეტრე გელათელისეულად იგი თვლის მხოლოდ ტექსტზე დართულ იამბიკოებს.) და სამი გალექსილი - იოანე პეტრიწის, ანტონ კათალიკოსისა და ანონიმი ავტორის.

ეფთვიმესეული „კლემაქსი“ გამოცემულია XX საუკუნის დასაწყისში. საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცულია „კლემაქსის“ მხედრული ტექსტი, „გამოცემული ათონის წმიდის მთის ახალ ქართველთ წმიდის იოანეს ღვთისმეტყველის

სავანისა, ფოთი, სტამბა ლ. მ. ტულუშისა, 1902 წელი“. ეფთვი-მესეული თარგმანი მოგვიანებით კიდევ ორჯერ გამოიცა („კლემაქსი, რომელ არს კიბე“, საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, საქართველოს საპატრიარქო, თბილისი, 1986; ვ. წამალაშვილი, რ. ბუაჩიძე, წმ. იოანე სინელი, „კლემაქსი, რომელ არს კიბე“, თბილისი, 2016).

„სათნობათა კიბის“ ეფთვიმე ათონელის თარგმანისა და პეტრე გელათელისეული რედაქციის სამეცნიერო, კრიტიკულად დადგენილი პარალელური ტექსტები პირველად გამოქვეყნდა განსახილველი მონოგრაფიის ფარგლებში.

იოანე სინელის „კლემაქსის“ ქართული თარგმანები დაცულია კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ორმოცდაათამდე ნუსხაში, რომელთაგან ოცდაშვიდამდე ხელნაწერი ეფთვიმე ათონელის (X-XI სს.) თარგმანს შეიცავს. პეტრე გელათელის პროზაული ვერსია ჩვენამდე მოღწეულია ორი ძველი ხელნაწერით.

ეფთვიმესეული თარგმანის შემცველი ყველაზე ადრინდელი ხელნაწერია ათონზე გადაწერილი *Ivir.iber.5*, რომელიც ივირონის ბიბლიოთეკას იოანე-თორნიკეს წყალობით შეემატა. ეფთვიმე ათონელის თარგმანი დაცულია აგრეთვე იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის *Ier-20*, *Ier-96* ხელნაწერებში, რომელთა მიკროფირებიდან გადაღებული ფოტოპირები ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. ხოლო ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ეფთვიმეს თარგმანის ნუსხათაგან შედარებით ადრინდელია სამი ხელნაწერი: ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ანინდელი **A ფონდის №285, №134 და №445**.

გამოცემაში ეფთვიმეს თარგმანის კრიტიკული ტექსტი დადგენილია ოთხი ხელნაწერის მიხედვით: A ფონდის №285 (გამოცემაში აღნიშნულია ლიტერით A), №134 (ლიტერით B), №445 (ლიტერით C) და Ier-20 (ლიტერით D). აღრიხდელი ივირონული №5 (Ivir.iber.5) ხელნაწერი გამოცემაში არ არის გათვალისწინებული, რადგან როდესაც მ. ცინცაძე ამ თარგმანზე მუშაობდა, ტექსტი არ იყო ხელმისაწვდომი.

პეტრე გელათელის თარგმანი, როგორც აღინიშნა, ჩვენამდე მოღწეულია კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრში დაცული ორი ნუსხით: **A ფონდის №39** ხელნაწერით, რომელიც XIII საუკუნით თარიღდება (გამოცემაში აღნიშნულია ლიტერით A) და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ახლანდელი **H ფონდის №1669** (ლიტერით B) ხელნაწერით, რომელიც უფრო აღრიხდელია და დავით გარეჯში ნიკრას მიერ არის გადანერილი. უკანასკნელი ხელნაწერი დღემდე შეცდომით ითვლება ეფთვიმე ათონელის თარგმანად. დათარიღებულია XII-XIII საუკუნეებით. დადგინდა, რომ სინამდვილეში ამ ხელნაწერის მხოლოდ ნაწილი (დასაწყისი - 1r-15v) არის ეფთვიმეს ტექსტი. ძირითადი, შუა ნაწილი (16r-215v) პეტრე გელათელის თარგმანია, ბოლო ნაწილი (216r-223v) ისეთივე ხელით არის დაწერილი, როგორითაც დასაწყისი (ეფთვიმესეული) ნაწილი, მაგრამ პეტრე გელათელის თარგმანს წარმოადგენს. ნაწერს ახლავს საგანგებო ნიშნები: გადაბმის, მახვილები, სამკაულები, სასვენი ნიშნები - წერტილ-მძიმე კი. სხვა ხელნაწერები გვიანდელია: **S-344 (XVIII ს.)**, **H-2346 (XVIII ს.)** და **H-2188 (XIX ს.)**.

მონოგრაფია, გარდა კრიტიკულად დადგენილი ტექსტებისა, მოიცავს ავტორის სადისერტაციო ნაშრომს და შემდგომი პერიოდის კვლევებს ტექსტის ქართული პროზაული თარგმანების ენასთან დაკავშირებულ მნიშვნელოვან საკითხებზე. პროფესორმა მერი ცინცაძემ შეისწავლა ეფთვიმე ათონელისა და პეტრე გელათელის თარგმანთა ხელნაწერები, ნუსხათა შორის ურთიერთმიმართება და ენასთან დაკავშირებული საკითხები: ორთოგრაფიულ-ფონეტიკური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ლექსიკური თავისებურებანი, „კების“ ქართული პროზაული თარგმანების სინონიმური ლექსიკა, ბერძნულ-ქართული ფონეტიკური შესატყვისობანი, ათონელის და გელათელის მთარგმნელობითი მეთოდის თავისებურებები; ნაშრომში შედარებულია „კლემაქსის“ ქართული და ბერძნული რედაქციები მათი შედგენილობის მიხედვით.

კვლევის შედეგად ცხადი ხდება, რომ „კლემაქსის“ ეფთვი-მესეული რედაქცია ნათელი დადასტურებაა იმისა, რომ მთარგმნელი ყოველთვის ცდილობს განავრცოს დედნის ტექსტი, ჩაურთოს თავისი ახსნა-განმარტებანი. დედანთან შედარებით ეფთვიმე ათონელის თარგმანში ხშირად დამატებულია მიმართვა, მსაზღვრელი სახელები, ზმნები, წინადადებები.

ეფთვიმე ათონელი ცვლის ციტატებს. მაგრამ ძირითადში მაინც ეს ციტატები ემთხვევა დღესდღეისობით ცნობილი ბიბლიური ტექსტების რედაქციებს - გავრცობის, დამატება-დაკლების შემთხვევები აქ ისე ხშირი არაა, როგორც „კლემაქსის“ ძირითად ტექსტში.

ეფთვიმე ათონელის მთარგმნელობითი ხერხები გამოვლინდა სქოლიო-კომენტარებში, რომლებიც ერთვის „კლემაქსს“. ეფთვიმე

ათონელი მათაც თავისებურად ცვლის: ურთავს თავის განმარტებებს ან აკლებს რომელიმე ნაწილს.

ორიგინალისგან დაშორების არც ერთი შემთხვევა (გავრცობა, დაკლება, შეცვლა) არ სცილდება გარკვეულ საზღვრებს. ეფთვიმე ათონელი იმ მთარგმნელთა რიცხვს ეკუთვნის, რომელთა მიერ თარგმანებში შეტანილი შემატება-შემოკლება არ მიდიოდა იქამდე, რომ დედანი დამახინჯებულიყო, თარგმანში დაკულია დედნის როგორც იდეური, ისე მხატვრული მხარე.

პეტრე გელათელის თარგმანი კი ზუსტად მიჰყვება ბერძნულ ტექსტს, ორიგინალის გავლენა ჩანს გრამატიკულ კონსტრუქციებში, წინადადებათა სტრუქტურაში, ლექსიკაში. კერძოდ: გელათელის თარგმანში ჩვეულებრივია ბერძნულის მიმღეობური კონსტრუქციები, რომელთაც შესაბამისად, ქართული ენის ნორმებს თუ გავითვალისწინებთ, უნდა გვეჩონოდა დამოკიდებული წინადადება; გელათელი ბერძნულ დედანს იმითაც ბაძავს, რომ მიმართავს გრძელ პერიოდებს, მისი დამოკიდებული წინადადება ხშირად გათიშულია მთავრით; ბერძნულის გავლენას ემორჩილება გარემოების გადმოცემის საშუალებანი. მთარგმნელი ცდილობს ბერძნული დედნის თანდებულები თარგმნოს და სხვ.

იოანე სინელის „კიბის“ პეტრე გელათელისეული რედაქციის ლექსიკის დიდ ნაწილს ბერძნიზმები და კალკური კომპოზიციები წარმოადგენს.

პეტრე გელათელისეულ რედაქციას, რომელიც ელინოფილური მთარგმნელობითი მეთოდით არის შესრულებული, ერთვის მარგინალური შენიშვნები - კომენტარები ხელნაწერის აშიებზე.

პეტრე გელათელი იცავს შავი მთის მწიგნობრულ-ლიტერატურული სკოლის ტრადიციას, რომელსაც ეფერემ მცირემ დაუდო სათავე.

კომენტართა ენა განსხვავდება ძირითადი ტექსტის ენისაგან, რომელიც თითქმის სიტყვასიტყვით მისდევს ბერძნულს.

„კლემექსის“ ქართული თარგმანები საინტერესო მასალას შეიცავს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა და მასში მომხდარი ცვლილებების გასათვალისწინებლად. „კლემექსის“ ეფთვიმესეულ თარგმანში ძირითადად დაცულია ძველი ქართული ენის ნორმები, მაგრამ მათ გვერდით მრავლადაა ახალი ენობრივი მოვლენების ნიმუშებიც.

„კლემექსის“ ეს ორი პროზაული რედაქცია მდიდარ მასალას შეიცავს აგრეთვე ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკის, კერძოდ, სინონიმების შესასწავლად.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მონოგრაფიის ფარგლებში პირველად ქვეყნდება „სათნოებათა კიბის“ ეფთვიმე ათონელისა და პეტრე გელათელისეული თარგმანების კრიტიკულად დადგენილი პარალელური ტექსტები ლექსიკონითურთ, რაც, ასევე, პროფესორ მერი ცინცაძის მრავალწლიანი მუშაობის შედეგია.

პროფესორი მერი ცინცაძე 2018 წელს გარდაიცვალა 87 წლის ასაკში. ამ დროისათვის ნაშრომი ძირითადად დასრულებული ჰქონდა, თუმცა, გამოცემისთვის აუცილებელი ტექნიკური და სარედაქციო სამუშაოების შესრულება ვერ მოასწრო.

ნაშრომი გამოსცა სარედაქციო კოლეგიამ (პროფ. მაია ბარამიძე, პროფ. მალხაზ ჩოხარაძე, პროფ. მარინე გიორგაძე, პროფ. რამაზ ხალვაში, აკად. დოქტ. ირმა მაკარაძე) სსიპ შოთა

რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის
ფინანსური მხარდაჭერით.

Maia Baramidze

Batumi Shota Rustaveli State University
Associate Professor, PhD

Georgian Translations of John of Sinai’s “Climax”

Three months ago, the scientific community received a monograph - “Georgian Translations of John of Sinai’s “Climax” (Research, texts, lexicon). The texts were prepared for publication, the research and the lexicon were added by Professor Meri Tsintsadze†.

“**The Climax**” - *Klivmax tou' paradeivsouv, Scala paradise („The Ladder of Divine Ascent“)*- is a work of an ascetic character, the author of which – John Sinaites, is often called John Climacus (Klimax) after this literary monument.

John of Sinai’s was the great church figure, whose work “The Climax” or “The Ladder of Divine Ascent” is amongst works, translated multiply into Georgian language, which, in its turn, demonstrates its popularity and importance for the Georgian culture. Unquestionably, John Climacus’s work, along with its Georgian translation, has had a substantial impact on the Georgian Medieval artistic and philosophical thinking.

Six Georgian versions of this narration have been created within the time span of the VIII-IX to XVIII centuries. It has been translated into Georgian three times. The first translation has been completed in the VIII-IX centuries from Arabic, in the Holy Land, at the monastery of St Sabas; the second translation of “The Climax” refers to the last quarter of the 10th century and belongs to St Euthymius of Mtatsminda. The third translation is by St Peter of Gelati.

In addition, there are three in-verse interpretations of “The Climax”. The first one is assigned to Ioane Petritsi and is based on the translation by St

Euthymius of Mtatsminda; the second one refers to the in-verse interpretation of Petre of Gelati's translation, as well as the third poetic interpretation, which author is Anton First the Catholicos.

“The Climax” has gained the special attention of Georgian scholars. It was already translated into Georgian in 983. Till today, there were five editions of Georgian “The Climax”. One of them, Euthymius of Mtatsminda' in-prose translation is published twice.

The work by St John Sinaites describes virtues. It gives practical directing instructions for monastic life. It consists of thirty chapters, or stairs of a ladder, depicting symbolically biblical Jacob's dream – a road to heaven in form of a ladder, and describes the thirty years of Christ's life before Epiphany.

“The Climax” is attached by a relatively small narrative “To the Pastor” (**pro;** **to;n poimevna**), in which the author depicts a perfect pastor, who has to be a master and a role model for the rest.

Both works by St John Sinaites are accompanied by explanatory marginal notes, enterpreting one or another part of the text.

In our work the critial editions of two Georgian translations of John of Sinai's “Climax” by Euthymius the Athonite and Petre of Gelati is presented. The Resaerch introduces the description of the manuscripts containing Euthymius' and Petre of Gelati's translations, compares the intermentioned ones.

The peculiarities of the translational methods of Euthymius the Athonite and Petre of Gelati are identified by comparing the Georgian and the Greek versions of “The Climax”.

The Euthymian edition of “The Climax” is a clear evidence of the fact that a translator always aims at **extending the original text, inserting his own explanatory notes**. In comparison with the original text, the Athonian translation often adds appeals, adjectives and demonstrative pronouns, verbs and expository phrases.

Euthymius the Athonite changes the quotes. But, on the whole, the quotations here coincide with the canonical Georgian biblical texts;

extending, adding or excluding is not so common here, if we compare it with the basic text of “The Climax”.

The translational methods of Euthymius the Athonite have been demonstrated in the commenting marginal notes, attached to “The Climax”. They have also been specifically changed by him: some explanations added or certain parts reduced.

None of the differences from the original text (extending, reducing, changing) have exceeded a certain level. Euthymius the Athonite belongs to those translators whose interpretational peculiarities, such as adding or excluding passages from the text, never reach the stage where the original text has been damaged; the translation follows both the conceptual as well as the artistic aspects of the original.

The translation by Petre of Gelati follows the Greek version accurately; the influence of the original text shows off in grammatical and sentence structures, as well as in lexis. In particular, Gelatian translation often uses Greek participle structures, in accordance with which, norms of the medieval Georgian language, there should have been a subordinate clause; Petre imitates the Greek original text using long periods, his subordinate clauses are often disabled by the main ones; the means of adverbial modifier transfer are influenced by the Greek language. The interpreter tries to translate post-and prepositions of the Greek original, etc.

The great deal of lexis of the Gelatian version of “The Climax” by John Sinaites is represented by graecisms and loan translation compounds.

The version of Petre of Gelati, which is completed by means of Hellenistic translational method, is attached by the marginal notes. Petre of Gelati sticks to the tradition of the Black Mountain literary school (Antioch) of the 11th century, established by Ephrem Mtsire (the Lesser).

The language of the comments differs from that of the basic text, which follows the Greek version almost word for word.

The Georgian translations of the “The Climax” contains curious materials in regards with the development of the Georgian literary language and the changes that took place in it. The Ekvitimian translation of “The

Climax” is generally represented by the norms of the old Georgian language, however, they are neighbored by multiple samples of new linguistic phenomena.

The two prosaic editions of “The Climax” contain rich material for studying lexis of the medieval Georgian literary language, namely synonyms.

The work is supplied by the parallel texts of the translations by Ekvtime Mtatsmindeli and Petre of Gelati, and the glossary.

The text of the Ekvtimeian translation of John Climacus’s “The Climax” is established according to the four manuscripts: **A285** (X-XI cc. lettered - A), **A134** (year 1066 - lettered B), **A445** (XI c. - lettered C) and a relatively complete earlier manuscript of the Jerusalem Monastery of the Cross **Ier. 20** (XII-XIII cc. - lettered D).

The text of the translation by Petre of Gelati has been established according to manuscripts **A39** (XIVc. - lettered A) and **H1669** (XII-XIII cc. lettered B) respectively.

Only vivid mistakes in both texts have been corrected. The alternative readings of the manuscripts are presented in the apparatus criticus.

Meri Tsintsadze passed away in 2018 at the age of eighty-seven. The work had been completed by the time; technical and editorial work, necessary for publication, will be completed by the project personnel.

By this time, the work had been largely completed, however, the technical and editorial work necessary for publication was not completed.

The work was published by the editorial board (Prof. Maia Baramidze, Prof. Malkhaz Chokharadze, Prof. Marine Giorgadze, Prof. Ramaz Khalvashi, Acad. Dr. Irma Makaradze) with the financial support of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia.